

”Älkää entisiä muistelko”

Olavi Kares ja piispan nimittäminen vuosina 1956 ja 1962

Päivän sanan alkuosa Kuopion piispan nimityspäivänä vuonna 1962 oli: ”Älkää entisiä muistelko, älkää menneistä välittäkö.” Olavi Kareksen mukaan nämä sanat olivat kuin omistetut hänelle tuona päivänä. Lapuan hiippakunnan piispanvaalissa vuonna 1956 hän oli päässyt ensimmäiselle ehdokassijalle. Urho Kekkonen oli kuitenkin nimittänyt toiselta sijalta Eero Lehtisen. Kuopion vaalissa 1962 Kares sai toisen kerran ensimmäisen ehdokassijan, nyt todella selvästi. Tällä kertaa hänet myös nimitettiin.

Vuonna 2003 tulee kuluneeksi 100 vuotta Kareksen syntymästä, joten on ehkä aiheellista palata hänen syrjäyttämisenä (1956) ja nimittämisenä (1962) taustalla vaikuttaneisiin seikkoihin, joista on eri tutkimuksissa esitetty mielenkiintoisia näkemyksiä. Lisäksi voidaan pyrkiä etsimään lisää mahdollisia syitä tapahtumille. Siinä jäädään kuitenkin paljolti spekuloinnin ja arvailun varaan.

Miksi oppinut mies ei kelvannut?

Vuonna 1956 Lapuan vaalissa Kareksella oli takanaan herännäisyys ja Lehtisellä evankelisuus. Ehdokkaita erotti herätysliiketaustan lisäksi myös ansioiden erilaisuus. Kareksella oli puolellaan professorin pätevyys ja laaja kirjallinen tuotanto. Lehtinen oli puolestaan toiminut asessorina ja pitkään seurakuntapappina. Kun tieto Lehtisen nimittämisestä tuli, julkinen huomio keskittyi nopeasti juuri ehdokkaiden oppineisuuteen. Jussi Kuoppala ihmetteli sekä Uudessa Suomessa että Vaasassa oppineen Kareksen syrjäyttämistä. Asiaan kiinnittivät huomiota myös Eino Seppo sekä sanomalehti Ilkka.

Muissa Kekkosen kauden piispannimityksissä arvostettiin oppineisuutta, joten todelliset syyt Lehtisen nimittämiseksi löytyvät muualta kuin hänen kokemuksestaan seurakuntatyössä. Herätysliiketausta selittää jo enemmän. Erkki Kansanaho tuki Lehtistä, koska tällä oli hänen mukaansa maltillinen suhde hiippakunnan kahta hengellistä pääsuuntaa kohtaan. Kekkonen ajatteli ehkä samoin. Lisäksi hänen herännäisyyttä kohtaan tuntemansa epäily saattoi vaikuttaa Lehtisen valintaan. Luonnollisin syy epäilyksille taas oli herännäisyyden näkyvyys itsenäisyyden alkupuolen oikeistoliikkeissä. Näin päästään poliittisiin kysymyksiin, jotka on varsin yksimielisesti todettu hyvin keskeiseksi syyksi Kareksen syrjäyttämiseen.

AKS ja Kekkosen kansallinen eheyttäminen

Tutkimuksessa on yleensä kiinnitetty huomiota ennen kaikkea kuvaan, jonka Kekkonen oli saanut Kareksesta Akateemisen Karjala-Seuran toiminnan yhteydessä. Kekkonen itsekin tunnusti tämän asian vaikuttaneen Lapuan piispannimitykseen kirjeessä, jonka hän lähetti Karekselle ennen Kuopion piispanvaalia. Kekkonen itse oli eronnut AKS:stä vuonna 1932 järjestön hyväksytyä Mäntsälän kapinan. Myös K. R. Kareksen, Olavi Kareksen isän, aktiivisuus IKL:n toiminnassa on nähty syyksi Kareksen syrjäyttämiseen.

Miksi Kekkonen sitten vierasti entisiä AKS:n jäseniä? Pekka Niiranen on osoittanut, että taustalla oli Kekkosen yhteiskunnallinen sovintopolitiikka. Tämä kansallinen eheyttäminen merkitsi Kekkoselle ennen kaikkea kädenojennusta työväestölle. Ohjelman mukaan kirkon oli yritettävä tavoittaa koko kansa, ja pappien tuli pysyä politiikan ulkopuolella. Kekkonen ei varmastikaan luottanut Kareksen kykyihin toteuttaa tätä linjaa.

Kekkosen epäluulojen selittämiseen tarvitaan AKS-taustan lisäksi kuitenkin myös Kareksen herännäistausta. Eero Lehtinenkin oli näet kuulunut AKS:ään, kuten myös oikeistotaustastaan tunnetut myöhemmät piispat L. P. Tapaninen ja Hannes Leinonen. On huomattava, että molemmat viimeainitut olivat taustaltaan lestadiolaisia. Niirasen esillä pitämä Kekkosen lämmin suhde lestadiolaisuuteen tuntuukin näkyvän myös piispannimityksissä.

Kuka lopulta nimitti piispan?

Edellä on käsitelty vuoden 1956 nimitysprosessia nimenomaan Kekkonen näkökulmasta ja hänen päätöksensä. Niiranen onkin korostanut Kekkonen osuutta. Häntä ennen tutkijat ovat kuitenkin korostaneet lähdeaineistonsa perusteella valtioneuvoston merkitystä nimityksessä. On huomattava, että se oli yksimielisesti Lehtisen kannalla. Joka tapauksessa ennen nimitystä sekä Kareksen kannattajat että vastustajat pyrkivät vaikuttamaan juuri Kekkoeseen. Monet seikat viittaavat presidentin epävarmuuteen. Hän halusi esimerkiksi tutustua rauhassa nimitystä koskeviin asiakirjoihin. Kirjeessään Karekselle hän myöntää oman kantansa olleen valtioneuvoston kannan mukainen, mutta antaa silti vaikutelman, että valtioneuvosto oli itse muodostanut kantansa.

Niiranen näkee asian toisin. Hänen näkemyksensä perustuu lähinnä tuolloisen opetusministerin, Johannes Virolaisen, antamiin tietoihin, joiden mukaan Kekkonen ilmoitti jo etukäteen, ettei hän ole valmis nimittämään Karesta piispaksi. Näin Kekkonen oma määrätietoinen kanta olisi määrännyt myös valtioneuvoston kannan. Virolaisen antama kuvaus on hyvin yksiselitteinen. Niiranen luottaa kuitenkin lähes varauksetta Virolaisen lausuntoon ja on valmis hylkäämään Kekkonen kuvauksen, mikä on sinänsä hieman ongelmallinen lähtökohta. On muistettava, että molemmat olivat osallisina tapahtumissa, ja molempien intresseissä voisi hyvin ajatella olleen oman osuuden vähättelemisen tässä ehkä kiusallisessakin nimitysprosessissa. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Virolaisen kuvaus voisi hyvinkin olla joka suhteessa totuudenmukainen.

Kares nimitetään

Lapuan jälkeen Kareksen nimi nousi seuraavan kerran esiin vuonna 1959, kun Mikkeliin nimitettiin uusi piispa. Kares pääsi kolmannelle ehdokassijalle Osmo Alajan voittaessa vaalin. Kekkonen viivytteli kuitenkin nimitystä todennäköisesti siksi, että kaikilla ehdokkailla oli AKS-tausta. Lopulta Alaja nimitettiin, vaikka valinta ei ollut Kekkoselle helppo.

Kolme viikkoa ennen Kuopion vaalia vuonna 1962 Kares sai Kekkoselta Lapuan tapahtumia pahoittelevan kirjeen, jonka johdosta hänellä oli syytä luottaa tulevansa nimitetyksi, jos vain menestyisi äänestyksessä riittävän hyvin. Vastauskirjeessään Kares ilmoitti päässeensä yli Lapuan nimityksestä ja äänestäneensä vaimonsa kanssa presidentinvaaleissa Kekkonen takana ollutta ehdokasta. Kares lupasi myös rukoilla jumalanpalveluksessa sydämensä pohjasta tasavallan presidentin puolesta. Kareksen kirje saattoi entisestään parantaa hänen asemaansa Kekkonen silmissä.

Vaalissa yli puolet valitsijoista asetti Kareksen ensimmäiselle ehdokassijalle. Tälläkin kertaa Kekosta yritettiin taivutella syrjäyttämään Kares, ja Juhani Suomen mukaan siihen osallistui henkilöitä myös presidentin lähipiiristä. Kekkonen nimitti kuitenkin Kareksen 23.2.1962.

Mikä muutti Kekkonen mielen kuudessa vuodessa?

Tutkimuksissa on kiinnitetty hyvin yksipuolisesti huomiota kirjoituksen alkupuolella mainittuihin Kareksen persoonaan ja henkilöhistoriaan liittyviin syihin perusteltaessa hänen syrjäyttämistään vuonna 1956. Tämän korostuksen pohjalta on kuitenkin vaikeaa löytää syitä Kareksen nimittämiseksi vuonna 1962. Lähes ainut selitys on, että Kares onnistui muuttamaan Kekkonen ja hallituksen käsityksen itsestään ja todistamaan kykynsä toimia Kekkonen eheyttämispolitiikan mukaisesti. Epäilemättä tämä seikka on todella tärkeä. Kekkonen itsekin kertoo Karekselle lähettämässään kirjeessä muuttaneensa suhtautumisensa Karekseen. Kareksen kirjallisella tuotannolla, johon Kekkonenkin oli tutustunut, oli varmasti vaikutusta asiaan.

Kekkonen oli luultavasti Lapuan piispannimityksen jälkeen vakuuttunut Kareksen kyvystä hoitaa suhteita työväestöön. Tässä asiassa Kares pyrkiin noudattamaan Kekkonen eheyttämislinjau.

Täysin kriitikittömästi Kares ei kuitenkaan ollut valmis dialogiin kommunistien kanssa. Hän lupautui vuonna 1959 keskustelemaan Tuure Lehénin kanssa tämän kirjasta *Työväen maailmankatsomus*. Luettuaan kirjan hän kuitenkin perui lupauksensa, koska piti Lehénin tapaa käsitellä katsomuskysymyksiä räikeänä, epäasiallisena ja toisinajattelevia solvaavana.

Viisi vuotta Kuopion piispanvaalin jälkeen Kares julkaisi kirjan *Kansankirkkomme ja sosialistinen työväenliike*. Siinä hän osoittaa ymmärtävää suhtautumista työväenliikettä kohtaan, mutta korostaa samalla, että ydinsanomassaan kirkko ei voi mukautua ajan vaihteluihin ja olla riippuvainen muuttuvista maailmankatsomuksista. Kares korostaa myös Kekkonen eheyttämislinjan mukaisesti, että kirkon ei tule puuttua esimerkiksi talousjärjestelmiä koskeviin kysymyksiin. Jos Kekkonen oli saanut tietää tästä Kareksen linjasta ennen Kuopion piispannimitystä, hänellä oli varmasti täysi syy uskoa Kareksen kykyyn toteuttaa eheyttämislinjaa.

Kareksen vastaus Kekkonen kirjeeseen ennen Kuopion piispanvaalia oli varmasti omiaan lujittamaan presidentin luottamusta häneen. Antamalla täyden tunnustuksensa Kekkoselle Kares liittyi tavallaan samalla koko kirkon pyrkimykseen yhdistää kansa valtionjohdon tueksi noottikriisin aiheuttamassa epävarmassa tilanteessa. Kares vahvisti tässäkin eräällä tavalla halukkuutensa toimia Kekkonen kansallisen eheyttämisen pyrkimyksen puolesta.

Ulkoiset tekijät

Näkökulmaa on kuitenkin ehkä syytä laajentaa Kareksen persoonan ulkopuolisiin tekijöihin, kuten yhteiskunnalliseen ja poliittiseen ilmastoon. Vuonna 1956 Kekkonen toimi aivan erilaisissa olosuhteissa kuin vuonna 1962. Tämä näkökulma on tutkimuksessa jäänyt ehkä liian vähälle huomiolle.

Kustaa Vilkuna onnistui 1950-luvun puolivälissä todistamaan hänen ja Kekkonen KGB-yhdysmiehelle, Viktor Vladimiroville, ja tämän esimiehille Moskovassa, että Kekkonen olisi paras henkilö jatkamaan Paasikiven linjaa. Ei ole kuitenkaan epäilystäkään, etteikö Kekkonen olisi joutunut virkakautensa alussa, ”yhden äänen presidenttinä”, osoittamaan Neuvostoliitolle, että hän oli todella Moskovan näkökulmasta paras vaihtoehto. Kares olisi tässä tilanteessa voinut näyttää huonolta valinnalta. Kekkonen valtioneuvoston kantaan nojaava piispannimitys näyttääkin ulkoisesti pikemminkin myöntyväiseltä reaaliolitiikalta kuin häikäilemättömältä vallankäytöltä. Toisaalta voisi ajatella, että yleislakon aiheuttamassa epävakaaassa tilanteessa piispan nimittäminen toiselta vaalisijalta saattoi ilmaista myös suomalaisille tahoille uuden presidentin kykyä käyttää valtaansa ja tehdä ratkaisuja.

Sen sijaan vuonna 1962 noottikriisi oli juuri ratkennut. Neuvostoliitto oli osoittanut, että se haluaa Kekkonen jatkavan. Kekkonen oli nyt paljon helpompi toimia itsenäisemmin ja nimittää Kares piispaksi. Tässä vaiheessa Kekkonen oli myös jo nimittänyt entisiä AKS:n jäseniä piispan virkaan, joten Kares ei enää erottunut liiemmästi taustaltaan.

Noottikriisi saattoi vaikuttaa myös muuten Kareksen nimittämiseen. Sosiaalidemokraatit eivät olleet asettuneet tukemaan Kekosta kriisistä huolimatta. Tämän seikan voisi ehkä ajatella laimentaneen ainakin hetkellisesti presidentin intoa toteuttaa eheyttämispolitiikkaa ja vaalia suhteita työväkeen. Tällöin myös Kareksella olisi saattanut olla enemmän mahdollisuuksia. On myös huomattava, että vuonna 1962 sosiaalidemokraatit eivät olleet hallituksessa, kun taas vuonna 1956 heillä oli neljä ministeriä.

Pohdittaessa ulkoisten tekijöiden vaikutusta Kekkonen ratkaisuihin jäädytään pakostakin paljolti spekuloinnin varaan. Näiden tekijöiden merkitystä ei missään tapauksessa pidä yliarvioida. Piispannimitykset herättivät huomiota lähinnä vain kirkon sisällä, joten esimerkiksi ulkopoliittikan toteuttamiseen niillä tuskin oli juuri mitään vaikutusta. Siitä huolimatta on varmasti syytä huomioida historiallinen konteksti, jossa nimitykset tapahtuivat – varsinkin, kun se näyttää tukevan Kekkonen toimintaa.

Jaakko Antila

Lähteet

- Autio, V-M. & Heikkilä, M.: Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945-1965. Opetusministeriön historia V. Pieksämäki 1990.
- Haataja, Lauri: Kekkosen aika. – Itsenäisen Suomen historia 4. Vantaa 1992.
- Helin, Matti: Kristittyjen ja kommunistien dialogi oli vähällä onnistua. – Vartija 5-6/1996.
- Iso-Herttua, Sakari: Piispanviran täyttäminen Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa vuosina 1920-1966. Käyt. teol. pro gradu. 1975. HYTTK.
- Jalovaara, Ville: ”Tietääkö tulosi rauhaa?” – Kirkko ja noottikriisi. Yl. kirkkohist. pro gradu. 2001. HYTTK.
- Kares, Olavi: Kansankirkkomme ja sosialistinen työväenliike. Porvoo 1967.
- Kares, Olavi: Värikäs elämän kausi. Muistelmia vuosilta 1953-1974. Juva 1980.
- Niiranen, Pekka: Kekkonen ja kirkko. Tasavallan presidentti Urho Kekkosen ja Suomen evankelisluterilaisen kirkon suhteet vuosina 1956-1981. Diss. Helsinki. Jyväskylä 2000.
- Pirinen, Kauko: Piispojen nimittäminen. Historiallinen katsaus vuodesta 1809. – SKHS:n vuosikirja 75 1985. Valkeakoski 1985.
- Seppo, Juha: Sodanjälkeistä hallinto-, kulttuuri- ja kirkkohistoriaa. Kirja-arvostelu teoksessa SKHS:n vuosikirja 84-85 1994-1995. Jyväskylä 1995.
- Suomi, Juhani: Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956-1962. Keuruu 1992.
- Virtanen, Matti: Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupolvien dynamiikka. SKST 831. Diss. Tampere. Hämeenlinna 2001.
- Välimäki, Hannu: Papin tie piispaksi Suomen evankelisluterilaisessa kirkossa 1817-1998. – TA 1999.